

JANEZ CVRIN

PRIZADEVANJA ZA REFORMO POROČNEGA PRAVA V PRVI JUGOSLAVIJI

Medtem ko so v večini evropskih držav že v letih pred prvo svetovno vojno (ali neposredno po njej) nekdanje konfesionalno zakonsko pravo zamenjali z obče veljavnim civilnim poročnim pravom,¹ je v versko izjemno pisani Kraljevini SHS (Jugoslaviji) na tem področju vladala popolna zmeda. Začasna, vidovdanska in oktroirana ustava so sicer izhajale iz načela ločitve cerkve od države in enakopravnosti državljanov pred zakonom ne glede na njihovo "plemensko", jezikovno ali versko pripadnost, toda zaradi obstoja množice različnih poročnih prav, ki so se med seboj izključevala, tega načela v praksi nikoli niso uspeli uresničiti. "Ker imamo 10 državnopriznanih veroizpovedovanj, je v veljavi vrh predpisov avstrijskega drž. zakonika in ogrskega ženitvenega zakona še 10 verskih bračnih prav. Toliko različnih pravnih predpisov o zakonu (braku) pač nima nobena druga civilizirana država. Te razmere so pravi unicum naše države. Ker so pa dotični pravni predpisi večkrat v nasprotju med seboj, imamo na tako važnem polju, kakor je bračno pravo, neverjetno zmešnjava in neznosen nered."²

Sekularizirano materialno ženitno pravo je bilo v veljavi le v delu nove države. V Vojvodini in Medjimurju so za pripadnike vseh veroizpovedi in za "brezverce" veljala določila ogrskega zakona o obvezni civilni poroki iz leta 1894. "Vsi pripadniki tega pravnega območja brez obzira na njihovo veroizpovedovanje morejo zakon veljavno skleniti samo pred državno pooblaščenim civilnim uradnikom."³ V Sloveniji in Dalmaciji je za pripadnike vseh krščanskih konfesij, za Jude, "brezverce"⁴ in muslimane⁵ veljalo poročno pravo, vsebovano v drugem poglavju avstrijskega občega državljankega zakonika (ODZ) iz leta 1811. "Zakonsko pravo o. d. z. je ohranilo absolutno veljavo, ki jo je imelo v avstrijski polovici bivše monarhije, po razsulu neokrnjeno tudi na ozemlju, ki je od avstrijskih dežel pripadlo naši kraljevini."⁶ V Prekmurju, kjer je bila do razpada dvojne monarhije prav tako v veljavi ogrska poročna zakonodaja iz leta 1894, so na podlagi pooblastil, ki jih je dajal okupantom člen 43 druge haaške konvencije o zakonih in običajih vojske na suhem iz leta 1907, uveljavili "avstrijsko" poročno pravo (vsebovano v ODZ) že v času zasedbe – z odlokom z dne 12. avgusta 1919.⁷ Na Hrvaškem in v Slavoniji so veljala določila drugega poglavja avstrijskega občega državljankega zakonika (ODZ) za nekatoliške in nepravoslavne kristjane (torej za evangeličane, starokatolike in dr.) ter za Jude in Muslimane.⁸ V Srbiji so za pri-

1 Rado Kušej, *Cerkveno pravo katoliške cerkve s posebnim ozirom na razmere v kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev*, Ljubljana 1927, str. 380 (dalje: Kušej, *Cerkveno pravo katoliške cerkve* ...).

2 Slovenec, 23. 9. 1934 (Dr. Matej Pretnar, O resoluciji pravniškega kongresa za uvedenje civilne poroke).

3 Kušej, *Cerkveno pravo katoliške cerkve*, str. 378.

4 Položaj "brezvercev", torej ljudi, ki se niso deklarirali k nobeni konfesiji, je urejal zakon z dne 9. aprila 1870. Prim.: RGBI 1870/No. 51.

5 Pripadnike "mohamedanske vere po hanefitiškem obredu" je država priznala za "versko družbo" z zakonom z dne 15. julija 1912. Prim.: RGBI, 1912/Nr. 159.

6 Kušej, *Cerkveno pravo katoliške cerkve*, str. 377.

7 Prav tam.

8 Prim. Anton Lapajne, *Ustav i bračno pravo*, v: *Slovenski pravnik*, 1926 (dalje: Lapajne, *Ustav i bračno pravo* ...), str. 51; Kušej, *Cerkveno pravo katoliške cerkve*, str. 378.

padnike pravoslavne cerkve veljala določila gradjanskega zakonika z dne 11. marca 1844, ki pa so bila v veliki meri usklajena s pravoslavnim verskim pravom.⁹ "Načeloma velja poleg gradjanskopravnih predpisov za vse Srbijance njihovo versko pravo in to v vprašanih glede oblike poroke in možnosti razveze zakona celo izključno, tako da moramo smatrati v teh ozirih določila gradjanskega zakonika samo kot dopolnilo verskih prav in samo pod pogojem za obvezna, da verska prava razvezo zakona dopuščajo."¹⁰

Na vseh drugih območjih države so veljala (po obliki in vsebini) konfesionalna ženitna prava. V Bosni in Hercegovini so bila v veljavi za muslimane, Jude, katolike, pravoslavne in evangeličane. Za vsako od omenjenih konfesij je bilo z zakonom z dne 14. aprila 1883 v veljavi njeno lastno poročno pravo.¹¹ "Za Bosno in Hercegovino je skupno ministrstvo koj po prevzemu uprave po bivši Avstro-Ogrski določilo, da ostanejo glede rodbinskega in ženitbenega prava pristojna verska oblastva. Zato velja za prebivalce obeh dežel versko zakonsko pravo, kar pomeni, da je proglasila državna oblast za katolike katoliško, za pravoslavne pravoslavno, za muslimane šeriatsko, za jude judovsko zakonsko pravo tudi za svoje."¹² V Črni gori je za pravoslavce veljalo ženitno pravo pravoslavne in za katolike ženitno pravo katoliške cerkve, slednje na podlagi konkordata z dne 18. avgusta 1886.¹³ Na Hrvaškem in v Slavoniji je za pravoslavce veljalo ženitno pravo pravoslavne cerkve oz. "systema consistoriale" z dne 5. aprila 1782 (priznanega s členom III. patenta z dne 29. novembra 1852). "Za pravoslavne pripadnike hrvatsko-slavonskega pravnega območja je merodajno zakonsko pravo vzhodne cerkve, kolikor se tiče sklepanja (oblike) in razpravljanja o neveljavnosti zakona, njegove razveze ter ločitve od mize in postelje, v vseh drugih vprašanih ima obvezno veljavo o. d. z., ki je dobil za to ozemlje na podlagi cesarskega patenta z dne 29. novembra 1852 d. z. št. 190 pravno moč ter jo od takrat ohranil."¹⁴ Za katolike pa je bilo v veljavi ženitno pravo, kakršno je bilo vpeljano po sklenitvi konkordata leta 1855 z zakonom z dne 8. oktobra 1856. (V vsebinskem smislu je šlo za tridentinsko zakonsko pravo, ki ga je neoabsolutistična država predpisala kot obveznega za katolike).¹⁵ V Srbiji je – v skladu z uredbo z dne 7. decembra 1861 – veljalo za pripadnike vseh krščanskih konfesij (razen za pravoslavce) ter za Jude in muslimane njihovo lastno konfesionalno poročno pravo. Za katolike je bilo pogojeno še s konkordatom z dne 24. junija 1914.¹⁶ "V konkordatu z dne 24. junija 1914 čl. 12 je srbska vlada priznala veljavnost čisto katoliških zakonov (katera pa tudi že dotlej ni bila sporna) ter veljavnost mešanih zakonov med katoliškimi in pravoslavnimi kristjani, sklenjenih pred katoliškim dušebrižnikom..."¹⁷

Zmedo na področju poročnega prava je v praksi dopolnjeval sočasni obstoj civilnega in cerkvenega sodstva v zakonskih zadevah: "Kolikor imamo različnih bračnih prav, toliko imamo tudi različnih sodstev v zakonskih (bračnih) zadevah".¹⁸ Vzporedno s

9 Lapajne, Ustav i bračno pravo, str. 52.

10 Kušej, Cerkevno pravo katoliške cerkve, str. 379.

11 Lapajne, Ustav i bračno pravo, str. 53.

12 Kušej, Cerkevno pravo katoliške cerkve, str. 379.

13 Prav tam.

14 Kušej, Cerkevno pravo katoliške cerkve, str. 378.

15 V Avstriji je ta zakonodaja veljala le do sprejema majskih zakonov 25. 5. 1868, s katerimi so zopet uveljavili in nekoliko dopolnili ("zasilni civilni zakon") poročno pravo, vsebovano v ODZ. Prim.: Lapajne, Ustav i bračno pravo, str. 53.

16 Lapajne, Ustav i bračno pravo, str. 54.

17 Kušej, str. 379–380.

18 Slovenec, 23. 9. 1934. (Pretnar).

sekulariziranim materialnim ženitnim pravom je podržavljeno ženitno sodstvo veljalo za vse prebivalce Vojvodine in Medjimurja (ne glede na njihovo versko pripadnost). "Zakonsko jurisdikcijo izvršujejo izključno samo državna sodišča. Odločbe cerkvenih sodišč v zakonskih zadevah so za državno območje brez pravne moči. Vendar pa se zakon ne dotika verskih in cerkvenih obveznosti, toda stranke morajo pred versko-obredno poroko dokazati, da so že sklenile zakon pred civilnim uradnikom."¹⁹ Civilno sodstvo je bilo v veljavi tudi za evangeličane, Jude in muslimane (ter starokatolike) na Hrvaškem in v Slavoniji, za prebivalce Slovenije in Dalmacije (brez razlike konfesij), za Srbe vseh krščanskih konfesij, izvzemši pripadnike pravoslavne in katoliške cerkve, pa za Muslimane v Bosni in Hercegovini, ki so jim na podlagi naredbe z dne 30. oktobra 1883 sodila "državna šerijatska sodišča".²⁰ Cerkevno ženitno sodstvo pa je bilo v veljavi za pravoslavce, katolike, evangeličane in Jude v Bosni in Hercegovini; za vse prebivalce Črne gore; za pravoslavce in katolike na Hrvaškem in Slavoniji ter za pravoslavce (§ 99 gradj. zak.) in katolike (konkordat z dne 24. junija 1914) v Srbiji.²¹

Kaotične razmere so se kazale zlasti na področju ločitvenega (razveznega) prava. Na tem področju državi ni uspelo uveljaviti načela enakopravnosti državljanov pred zakonom. Jabolko spora je kmalu postal absolutni zadržek katolištva, pravno utemeljen v avstrijskem dvornem dekretu z dne 26. avgusta 1814 in v § 111 avstrijskega ODZ, ki je za katolike določal nerazvezljivost zakona. "Vez veljavnega zakona se more med katoliškima osebama samo s smrtjo enega zakonskega družeta razdreti. Ravno tako nerazrešljiva je vez zakona, če je le ena stran že ob času sklenjenega zakona katoliške vere bila."²² Povedano drugače. Katoliškim zakoncem je bila dosegljiva le ločitev od postelje in mize, ne pa tudi razveza zakona in možnost nove poroke, medtem ko so lahko nekatoliški kristjani, četudi so bili poročeni s katolikom, svoj zakon razvezali in se v drugo poročili, čeprav samo z nekatoliško osebo. "Zadržek katolicizma je za katoliškega soproga absoluten, za nekatoliškega pa samo relativen, ker mu brani zakon samo s katoliškimi osebami. V tem pogledu so katoliki napram drugovercem v državljanskopravnem oziru omejeni, kar pač sledi iz osnovnega naziranja kodifikatorjev o. d. z., da veljaj za vsakega državljana njegovo versko zakonsko pravo."²³ Da je bila zmeda popolna, je absolutni zadržek katolištva veljal le za katoliške in mešane zakone v Sloveniji in Dalmaciji, ne pa tudi na drugih območjih nove države. "Pokrajine južno od Save zadržka katolicizma ne poznajo, kar pomeni, da tudi katolik državljanskopravno nanj ni vezan, kadar sklepa nekatoliški (mešani) zakon. V Bosni in Hercegovini, Črni gori ter v Srbiji odločajo zgolj načela onega verskega prava, v katerem je bil zakon blagoslovljen. Po kateremkoli pravu veljavno sklenjen zakon pa obstoja za državno območje vse dotlej, dokler ni s smrtjo razrešen ali razveljavljen ali pa razvezan po pravu, po katerem je bil sklenjen. Zato so v južnosavskih pokrajinah naše države tudi od katolikov pred nekatoliškim dušebrižnikom sklenjeni mešani zakoni razvezljivi, kar je v Sloveniji in Dalmaciji z ozirom na § 111 o. d. z. izključeno."²⁴

Ker so bili glede na mednarodne pogodbe in ustavo katoliki v Sloveniji in Dalmaciji "v svojih pravicah na zakonskopravnem polju napram drugovernim državljanom" prikrajšani, so se že kmalu pojavile zahteve po oblikovanju enotnega državljanskega

19 Kušej, *Cerkveno pravo katoliške cerkve*, str. 378–379.

20 Lapajne, *Ustav i bračno pravo*, str. 51–53.

21 Lapajne, *Ustav i bračno pravo*, str. 54.

22 Občni državljanski zakonik za vse nemške dedne dežele avstrijskega cesarstva, Na Dunaji 1853, §. 111.

23 Kušej, *Cerkveno pravo katoliške cerkve*, str. 425.

24 Kušej, *Cerkveno pravo katoliške cerkve*, str. 425.

poročnega prava. Z njim naj bi opustili zadržek katolištva in tudi katolikom omogočili razvezo zakona.²⁵ Z delom na "novem enotnem državljanskem zakoniku", ki naj bi odpravil tudi pravni nered na področju zakonskega prava, so začeli že leta 1920. Toda številne pobude za poenotenje zakonskega prava, ki so jih na vlado in parlament naslavljala različna strokovna društva in verske skupnosti, niso prinesle oprijemljivih rezultatov. Nasprotno. Po nastanku nove države se je začelo konfesionalno ženitno pravo v praksi širiti tudi na tista območja, kjer je pred letom 1918 že veljalo sekularizirano poročno pravo.²⁶ Zlasti v Vojvodini in Medjimurju, kjer je od leta 1894 veljalo ogrsko poročno pravo z obvezno civilno poroko, so ljudje po razpadu dvojne monarhije začeli opuščati civilne poroke in se poročali edinole v cerkvi, čeprav po veljavni zakonodaji zgolj cerkvene poroke niso bile veljavne.²⁷ Razkorak med teorijo in prakso je vlada poskušala premoščati z "gasilskimi ukrepi". Tako je npr. s posebno uredbo z dne 15. III. 1928, šte. 16.891, za nazaj priznala veljavnost cerkvenih porok v Vojvodini in Medjimurju.²⁸

V dvajsetih letih je bilo veliko pobud za poenotenje civilnega, še zlasti poročnega prava v državi. Na problematiko je opozorila verska anketa med 15. in 22. novembrom 1921 v Beogradu, ki so se je udeležili predstavniki katoliške, evangeličanske in pravoslavne cerkve ter muslimanske in judovske verske skupnosti.²⁹ Po zaključku zasedanja ankete je poročevalec katoliške sekcije dr. Rado Kušej v poročilu ministru za bogočastje Milovoju Jovanoviću glede poročnega prava predlagal: "Bračno pravo treba da se uredi u budućem jedinstvenom građanskom zakoniku za sve državljane jednako. Dok se to ne učini, ostanu dosadašnji pokrajinski zakoni u važnosti. Ali je potrebno, da se s obzirom na ustav, koji ne priznava za državljane nikakav verski zakon obaveznim, omogući zaključivanje braka i u obliku, koji nije verski. Zbog toga u zakonu o međuveriskim odnosima za državljane bez razlike veroispovesti neka dozvoli se fakultativni civilni brak."³⁰

O nujnosti poenotenja poročnega prava so razpravljali tudi na drugem kongresu pravnikov Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev v Ljubljani septembra 1926. V razpravi so se pojavljali najrazličnejši predlogi. Medtem ko se nekateri zavzeli "za izključno civilno formo poroke", so drugi poleg civilne poroke dopuščali tudi "fakultativno" cerkveno poroko. Spet tretji so menili, da bi morali poročno pravo, kakršno velja v Sloveniji, razširiti na celotno državo. Toda na koncu je kongres z večino glasov sprejel naslednjo resolucijo:

"I. Pravna sigurnost u čitavoj državi nužno traži, da se donese još pre unificiranja građanskog prava jedinstven građanski ženidbeni zakon, koji da predvidi uvjete za valjanost i uzroke za razvod braka za sve građane bez razlike vere sasvim jednako.

II. Građanski ženidbeni zakon mora:

- usvojiti civilnu formu za sklapanje braka;

- odrediti, da bračnopravne sporove sude isključivo građanski sudovi."³¹

Toda lade za takšne in podobne predloge v dvajsetih letih niso imele pravega posluha. Zadeve so se začele premikati z mrtve točke šele po uvedbi diktature 1929, ko je država

25 Kušej, *Cerkveno pravo katoliške cerkve*, str. 380–381.

26 Lapajne, *Ustav i bračno pravo*, str. 55.

27 Lapajne, *Ustav i bračno pravo*, str. 55; prim.: tudi Slovenec, 23. 9. 1934 (Pretnar).

28 Slovenec, 23. 9. 1934 (Pretnar).

29 Verska anketa u Beogradu i njeni zaključci. S kritičnim primedbama i praktičnim predlozima za popravljavanje materijalnoga položaja svećenstva saopćio dr. Rado Kušej, Ljubljana 1922, str. 3.

30 Verska anketa, str. 23.

31 Slovenski pravnik, 1926, str. 306–307.

začela "urejati" konfesionalne razmere s posebnimi zakoni.³² Z novo zakonodajo pa se je zmeda na področju zakonskega prava le še povečala. "Težave vzbujajo zlasti vprašanje mešanih zakonov, to je zakonov med pripadniki različnih ver. Po pravu katere veroizpovedi naj se v naših južnih pokrajinah sklepajo taki zakoni? Največ upravičenega razburjenja pa povzroča vprašanje, katero zakonsko pravo velja za one zakonce, ki prestopijo po sklenjenem zakonu v drugo vero".³³ V tem smislu je bil za katoliško cerkev najbolj sporen šesti člen Zakona o pravoslavni cerkvi (1929), ki je dajal razsodbam pravoslavnih cerkvenih sodišč tudi pri razvezah zakona državnopravno veljavo.³⁴

Po sprejemu posebnih zakonov o verskih skupnosti so se možnosti izrabljanja kolizije med posameznimi verskimi in civilnimi zakonskimi pravi le še povečale. Če so v dvajsetih letih sodišča načeloma spoštovala absolutni zadržek katolištva, je po sprejemu nove zakonodaje nastopila nova praksa, ki so jo izrabljali zlasti katoliki. Katoliški zakonec, ki se je želel v drugo poročiti, se je lahko s prestopom v islam ali pravoslavje izognil zadržku katolištva, ki ga je vseboval ODZ. Angela Vode je to prakso opisala nadvse plastično: "Ker imajo razen v Sloveniji, Dalmaciji in Vojvodini, kjer odloča o spornih primerih samo civilno sodišče, cerkvena oblastva v rokah tudi sodstvo v zakonskih sporih, razen pri protestantih, more ista oseba s prestopanjem iz ene vere v drugo skleniti nov zakon. Podani morajo biti le ločitveni ali razvezni razlogi, kakor jih zahteva nova konfesija in prejšnji zakon je ločen ne glede na to, ali je civilno sodišče njegov prejšnji zakon ločilo ali ne. Ker pa dopuščajo vse cerkve, razen rimsko-katoliške, sklenitev novega zakona, menja oseba, ki se hoče znebiti svojega sedanjega zakonskega druga, svojo veroizpoved in doseže svoj namen. Seveda pa se da to veljavno doseči le v pravoslavni cerkvi in pri muslimanih."³⁵

Po sprejemu zakona o muslimanski verski skupnosti 30. januarja 1930 je začelo tudi med Slovenci naraščati število prestopov v islam, saj je to bila najlažja pot za ponovno poroko (tudi brez poprejšnje ločitve od postelje in mize). Eden izmed prvih, ki je izvedel takšen maneuver, je bil pisatelj in prevajalec Vladimir Levstik, ki je po ponesrečenem poskusu ločitve od svoje žene Josipine³⁶ 11. oktobra 1930 v Sarajevu prestopil v islam in postal Halid-Velid Levstik.³⁷ Leto po prestopu je dosegel ločitev od

32 8. 11. 1929 je bil sprejet Zakon o srbski pravoslavni cerkvi, 14. 12. 1929 Zakon o judovski verski skupnosti, 30. januarja 1930 Zakon o muslimanski skupnosti, 28. 4. 1930 Zakon o Evangeličanski in reformirani cerkvi, 22. 12. 1930 pa še Zakon o Nemški evangeličanski cerkvi. Prim.: Borut Košir, *Cerkev in njen odnos do političnih ureditev*, v: *Cerkev na Slovenskem v 20. stoletju*, Ljubljana 2002, str. 261–262; France M. Dolinar, *Katoliška cerkev v Sloveniji v 20. stoletju*, v: *Slovensko-avstrijski odnosi v 20. stoletju*, ur. Dušan Nečak, Boris Jesih, Božo Repe, Ksenija Škrilec, Peter Vodopivec, *Historia* 8, Ljubljana 2004, str. 409–410.

33 Slovenec, 4. 2. 1934, št. 29. Dr. A. O., Civilni zakon?

34 Slovenec, 4. 2. 1934, št. 29. Dr. A. O., Civilni zakon? "Razsodbe duhovskih sodišč imajo namreč v naših južnih deželah veljavo tudi v državnem področju in tako tudi sodbe pravoslavnih cerkvenih sodišč, ki razvezujejo zakone."

35 Angela Vode, *Značaj in usoda*. Zbrana dela Angele Vode, II. knjiga, Ljubljana 1999, str. 258 (dalje: *Vode, Značaj in usoda* ...).

36 Levstikova prva žena Josipina, roj. Dular, je bila rojena 1. 4. 1889 v Vavti vasi na Dolenjskem. Z Levstikom se je poročila 17. 8. 1919 v trnovski cerkvi v Ljubljani. Umrla je 28. 6. 1951 v Ljubljani. Osrednja knjižnica Celje (dalje: OKC ...), *Zapuščina Vladimira Levstika*, Poročni list, 8. 10. 1930.

37 OKC, *Zapuščina Vladimira Levstika*, Uvjenje, 11. 10. 1930. Ulema-Medžlis v Sarajevu mu je izstavil naslednje potrdilo: "Uvjenje kojim se službeno potvrguje, da je danas gosp. Vladimir Levstik, književnik iz Ljubljane na vlastitu zamolbu i nakon udovoljenja propisima o konverziji primio Islam i odabrao ime Halid-Velid Levstik. Na osnovu ovog uvjerenja navedeni uživa sva prava kao i ostali sljedbenici Islama". Prim. tudi Anton Šepetavc, *Genialen prevajalec in umetnik, ki je zaradi ljubezni postal musliman*, v: *Znameniti Celjani*, ur. Bojan Cvelfar, Celje 2004, str. 52–53.

svoje žene (13. oktobra 1931), 3. junija 1932 pa se je pred sreskim šerijatskim sodiščem v Banja Luki v drugo poročil s Frančiško, roj. Lavrenčič, ki je seveda pred tem tudi sama prestopila v islam in dobila ime Fahrija.³⁸ Dan pred poroko (2. junija 1932) je šerijatsko sodišče v Banja Luki Levstiku izdalo odločbo, s katero so na podlagi uradne Levstikove izjave pred sodiščem njegovo prvo ženo Josipino obvestili, da jo je "njezin muž – prije Vladimir – sada Halid-Velid Levstik književnik iz Ljubljane dne 2. juna 1932 pustio iz svog braka riješio. – Istom prigodom navedeni Halid-Velid je izjavio, da se pomenutoj Josipini u smislu Višeg deželjnog sudišta u Ljubljani od 13. oktobra 1931. broj Cg. I. 17/30. i nadalje plačati mjesečnu alimentaciju."³⁹

Za podobno rešitev se je šest let kasneje odločil ing. Fedor Bleiweis-Trsteniški, vnuk Janeza Bleiweisa (sin dr. Demetra Bleiweisa viteza Trsteniškega in Rozine, roj. Souvan), ki je po sodni ločitvi od svoje žene Vide (roj. Vučina) pred sreskim sodiščem v Ljubljani 26. 10. 1935 najprej izstopil iz rimokatoliške cerkve, potem pa pristopil v starokatoliško cerkev (1936). Ker mu ta konverzija ni prinesla želenega rezultata, je 2. 12. 1936 prestopil v islam. Tri dni kasneje (5. 12. 1936) se je pred sreskim šerijatskim sudom v Zagrebu poročil z Vero Ano Vončina (hčerjo dr. Frana Vončine), ki je 2. 12. 1936 prav tako sprejela islam. Fedor je prevzel muslimansko ime Ferid, Vera pa je postala Vafsija.⁴⁰

Prestop v islam pa ni bila edina možna pot za ponovno poroko. Po sprejemu Zakona o srbski pravoslavni cerkvi je lahko katolik dosegel vnovično poroko tudi s prestopom v pravoslavje (ne da bi se mu bilo treba prej ločiti od postelje od mize) Še odločba Stola sedmorice v Zagrebu z dne 7. januarja 1928 (Rv 412–27–1) je izhajala iz stališča, da s prestopom katoličana v pravoslavje "niso prišla ob moč njegova pravna dejanja, napravljena za časa njegovega katoličanstva".⁴¹ "Ko pa je izšel zakon o srbski pravoslavni cerkvi z dne 8. novembra 1929 je razsodil isti stol sedmorice odd. B dne 24. februarja 1931, Rv 167–30–1, da so pravnomočne sodbe duhovskih sodišč po členu 6 zakona o srbski pravoslavni cerkvi izvršljive na vsem državnem območju in ustvarjajo pravni učinek pravnomočno razsojene stvari."⁴² Takšno stališče Stola sedmorice je izkoristil rektor ljubljanske univerze, sloviti profesor in šahist Milan Vidmar, ki je svoj korak brez dlake na jeziku opisal v svojih spominih.

Konec leta 1930 je Vidmar zapustil svojo ženo, si kupil staro vilo (poleg vile Rožnik) in kmalu zatem začel živeti s svojo novo izvoljenko Heleno. "Nazadnje se je moja izvoljenka le odločila, da se vkrcna na mojo, že skoraj potaplajočo se ladjo, da se zaupa mojim naporom, usmerjenim v novo legalno življenje."⁴³ Ko je z zadovoljstvom spoznal, da mu bo Helena "po vsem videzu zgradila novo, lepo življenje", se je lotil "problema razveze zakona". Toda ločitveni postopek pred ljubljanskim deželnim sodiščem se je vlekel kot jara kača. "Kdo ni bil v stari Jugoslaviji v podobnem položaju, ne more vedeti, koliko mi je ta problem znesel na kup nevšečnosti in nadlog. Mojemu odvetniku se očitno nikamor ni mudilo. Morda sem mu bil le nekakšna molzna krava,

38 OKC, Zapuščina Vladimira Levstika, Vjenčani list, Banja Luka 3. 6. 1932.

39 OKC, Zapuščina Vladimira Levstika, Odluka, 2. 6. 1932. Da je šlo za korak v sili, kaže dejstvo, da sta se Vladimir Levstik in Frančiška 5. avgusta 1951, torej poldrugi mesec po smrti Levstikove prve žene Josipine (24. junija 1951), v drugo poročila po rimo-katoliškem obredu. Predtem sta 19. julija 1951 izstopila iz Islama in se vrnila v naročje "svete katoliške Cerkve".

40 ZAL, LJU–500, domovnice; za kopijo domovnice se zahvaljujem kolegu dr. Borisu Golcu.

41 Slovenec, 4. 2. 1934, št. 29. Dr. A. O., Civilni zakon?

42 Prav tam.

43 Vidmar, Spomini, II. del, Maribor 1964, str. 100 (dalje: Vidmar II. ...).

morda sem bil pred sodnikom sam tako nebogljjen, da se je proces vlekel skozi leta."⁴⁴ Ko je obupan že mislil, da mu ločitve od svoje pretirano versko navdahnjene žene nikoli ne bo uspelo doseči, mu je na pomoč priskočil sam ljubljanski škof Gregorij Rožman, ki se mu je bil nesrečni učenjak očitno zasmilil.

Najprej mu je predlagal naj poskusi doseči ločitev pred katoliškim cerkvenim sodiščem: "Vnaprej vam smem povedati, da vam bo naše sodišče brez pridržka ugodilo. Nesreča je le v tem, da sodba našega, katoliškega, cerkvenega sodišča ne bo imela civilne veljave."⁴⁵ In je dodal: "Če vam je prav, gospod profesor, bom naročil spovedniku vaše soproge, naj ji energično priporoči pristati na ločitev."⁴⁶ Na Vidmarjevo skepso, češ da njegova soproga na ločitev ne bo pristala in da bo "nesrečni spovednik dobesedno pognan v beg",⁴⁷ je škof odgovoril optimistično. Toda ko sta se čez 14 dni spet srečala, je Rožman moral priznati: "Prav ste imeli, gospod profesor. Spovednik ni imel niti najmanjšega uspeha. Ne razumem tega, kratko malo: ne razumem."⁴⁸ Vidno razburjen, sprehajajoč se gor in dol po sobi, je na koncu Vidmarju svetoval korak, ki je bil za katoliškega škofa nenavaden. "Če vam resnično nihče ne da pravega nasveta, gospod profesor, vam ga bom jaz dal. Jaz, katoliški škof, ki sem v temle trenutku še pastir, duhovni pastir ovce, namreč vas. Prestopite vendar v pravoslavje! Sodišče pravoslavne cerkve v Zagrebu vam lahko razveže prvi zakon. Njegova sodba pa ima v naši državi civilno veljavo."⁴⁹

Presenečeni Vidmar je škofov nasvet pograbil z obema rokama. Še isti dan se je odpravil do svojega odvetnika in od njega zahteval, naj zaključi ločitveni postopek pred sodiščem. "Kaj pomeni vse to, gospod profesor? Ali se nazadnje vračate v suženjstvo?" je nekako zbadljivo vprašal. 'Ne', sem odvrnil. 'V pravoslavje grem. Cerkveno sodišče v Zagrebu mi bo nedvomno razvezalo prvi zakon, ki mu najino pravdanje ni bilo kos.' Obupano je izjavil: 'V tej smeri vam, gospod profesor, ne morem pomagati. Priznal je torej, da je svoje neuspešno obdelovanje mojega problema zaključeval.'⁵⁰

S pomočjo svojega nekdanjega sošolca, odvetnika dr. J. Grablovca, ki je tudi sam prestopil v pravoslavje, je Vidmar s svojo zadevo hitro prišel pred pravoslavno cerkveno sodišče v Zagrebu. "Sodišče je pokazalo polno razumevanje za moj življenjski problem. Sodba je bila brez kakršnega koli nepotrebne priveska vsa obrnjena v prid mojemu stališču."⁵¹ Po dveh "napornih tednih", ko je čakal, ali bo žena na razsodbo vložila priziv, je bil končno rešen. Kmalu zatem sta se s Heleno "v pravoslavni cerkvi poleg Narodnega doma v Ljubljani" brez velikega pompa poročila.⁵²

Praksa prestopanja iz ene vere v drugo zaradi možnosti ponovne poroke ni bila preširoka.⁵³ Ker pa tovrstno izkoriščanje pravnega nereda ni bilo "v prid morali, niti družinskemu življenju",⁵⁴ so zahteve po uvedbi obvezne civilne poroke postajale v

44 Vidmar, II., str. 101.

45 Vidmar, II., str. 134.

46 Vidmar, II., str. 135.

47 Vidmar, II., str. 135.

48 Vidmar, II., str. 136.

49 Prav tam.

50 Vidmar, II., str. 137–138.

51 Prav tam.

52 Prav tam.

53 Tudi število ločitev od postelje in mize je bilo relativno nizko. Leta 1936 je statistika na Slovenskem zabeležila le 266 ločitev. V Ljubljani je leta 1937 vložilo ločitveno tožbo 107 zakoncev. Od teh jih je bilo dokončno rešenih s sodbo ali z obojestranskim sporazumom le 36 primerov. Med spravnimi poskusi je bilo umaknjenih 49 tožb, nerešenih pa je ostalo 22. Prim. Vode, Značaj in usoda, str. 254.

54 Vode, Značaj in usoda, str. 258.

tridesetih letih vse pogostejše.⁵⁵ Pojavile so se tudi v narodni skupščini. Tako je 7. februarja 1933 poslanec Nikola Kešeljević predložil nujni predlog zakon o ločitvi cerkve in države, ki je v § 4 predvideval: "V kraljevini Jugoslaviji se uvede obvezni civilni zakon. Vse osebe morajo v bodoče sklepati in razdruževati zakone pred državnimi oblastvi. To velja tudi za one osebe, ki so sedaj poročene cerkveno. Do sprejetja novega zakona o civilnem zakonu velja obstoječi zakon za bivšo Vojvodino za ozemlje vse kraljevine".⁵⁶ Toda narodna skupščina njegovemu predlogu ni priznala nujnosti, saj je vlada predlogu odločno nasprotovala. Njeno gledanje na Kešeljevićev predlog je pred glasovanjem (o nujnosti) poslancem predstavil novopečeni minister dr. Albert Kramer: "Zakonski predlog, ki ga je predložil narodni poslanec dr. Nikola Kešeljević, tretira vprašanje, ki je tako dalekosežno in delikatno, da prav gotovo ne more biti predmet nujnega in skrajšanega postopka. Razen tega so pred Narodno skupščino na dnevnem redu nujne naloge, razni zakonski predlogi, ki jih je treba naglo rešiti. Vrh vsega pa stojimo še neposredno pred veliko proračunsko debato. Zaradi tega ne morem sprejeti od g. dr. Kešeljevića zahtevane nujnosti že z ozirom na nujno in koristno delo v skupščini. Zato mi je čast v imenu kraljevske vlade izjaviti, da vlada ne more sprejeti nujnosti predloga g. dr. Kešeljevića".⁵⁷

Za uvedbo obvezne civilne poroke z možnostjo razveze se je v tridesetih letih prizadevala žensko gibanje. Zaradi prakse prestopanja iz ene vere v drugo je namreč bolj trpela ženska, "kajti mnogo pogostejše kakor žena je mož tisti, ki želi menjati zakonskega druga."⁵⁸ "Nihče ne more odobravit prisilnega zakona, toda način, kakršen je zdaj v veljavi, je popolnoma nesprejemljiv, in zagovarjati to stanje se pravi zagovarjati nemoralo in kvariti ljudski značaj. Človek naj menja vero iz prepričanja, ne pa zaradi osebnih koristi. Za ženo je sedanja ureditev tudi zato nesprejemljiva, ker cerkvena sodišča odločajo pravnoveljavno tudi o preživnini in pri tem se pogosti primeri, da ostane na pr. katoličanka, katere mož je prestopil v pravoslavno ali mohamedansko vero, se dal ločiti in se ponovno poročil, brez alimentov (preživnine), če se zanje z možem ni dogovorila ali če jih civilno sodišče ni določilo, in v primeru njegove smrti tudi brez pravice do pokojnine."⁵⁹

Sredi januarja 1934 je **Zveza akademsko izobraženih žen** (Z. A. I. Ž) med ženskimi društvi izvedla anketo, v kateri je udeleženske spraševala: "1. Ali ste za civilni zakon? 2. Ali naj bo možna ločitev, ozir. razveza civilnega zakona? Iz katerih vzrokov naj bo možna razveza? Ali tudi sporazumno in tudi po volji enega zakonca? 4. Kako si predstavljate alimentacijo žene v ločenem, ozir. razvezanem zakonu?"⁶⁰ V zvezi z anketo je 26. 1. 1934 Z. A. I. Ž. sklicala sestanek, ki so se ga udeležile predstavnice Ženskega pokreta, Zveze delavskih žen in deklet, Društva diplomiranih babic, Atene in Splošnega ženskega društva. Z. A. I. Ž. je svoj korak utemeljila z nevzdržnimi pravnimi razmerami in prakso, ki je vladala na področju zakonskega prava: "Sedanje stanje naše zakonske (bračne) zakonodaje je sila zmedeno. V Sloveniji in Dalmaciji velja Občni državljanski zakonik, na Hrvaškem cerkvena (katoliška) zakonodaja, v Vojvodini obvezni civilni zakon, za vse pravoslavne in muslimane velja za vso državo njihovo cerkveno pravo, za žide velja ODZ. Sedaj se izdeluje osnutek novega zakona, po katerem bo baje bračna zakonodaja v principu povsod postavljena pod sodstvo cerkva.

55 Vesna Leskošek, *Zavrnjena tradicija*, Ljubljana 2002, str. 122.

56 Jutro, 8. 2. 1933.

57 Prav tam.

58 Vode, *Značaj in usoda*, str. 258.

59 Vode, *Značaj in usoda*, str. 258.

60 Slovenska žena, 1934, str. 71–72; prim. tudi: Leskošek, *Zavrnjena tradicija*, str. 122–123.

V naši državi pa imamo 10–12 različnih ver – razen treh velikih in nekaj malih krščanskih ločin še tudi mohamedansko, židovsko in menda v zadnjem času tudi budistično vero. Vse te vere imajo glede zakona precej različno stališče. Krščanske vere smatrajo zakon za od Boga postavljen zakrament, ki zaradi tega načelno ni uničljiv. Čisto dosledna je v tem pač samo katoliška cerkev, ki pod določenimi pogoji sicer dovoljuje ločitev, nikdar pa razveze (uničenje zakonske vezi). Vse druge krščanske ločine poznajo pod določenimi težkimi pogoji tudi razvezo in veljavno novo poroko. Tudi židovska in mohamedanska vera poznata razvezo zakona. Mohamedanska vera razen tega dopušča tudi poligamijo – to je istočasno veljaven zakon enega moža z več ženami (štirimi). Za razvezo zahtevajo vse vere posebne razloge, le židovska vera pozna tudi sporazumno razvezo brez posebnega razloga. Kakor vidimo, se vsa ta različna stališča ne dajo zediniti. Ker pa je prestopanje iz ene vere v drugo razmeroma lahko, je dandanes vsakemu možno, sklepati nekako toliko zakonov, kolikor imamo raznih ver. Pri tem so seveda ti novi zakoni precej problematični: nova konfesija jih priznava, stara ne, in državna sodišča so v zadregi, ali bi jih priznala ali ne. Po sedanjem pravu moramo priznati od pravoslavnih in mohamedanskih cerkvenih oblasti sklenjene zakone. Pri tem pa ostane zakonski drug iz prvega zakona, ki je, recimo, katoličan, še vedno vezan po starem zakonu".⁶¹

Zaradi nevzdržnega stanja je na sestanku Z. A. I. Ž. predlagala uvedbo civilnega zakona. "Kaj je civilni zakon? Kratkoterminalno pred določenim državnim oblastvom sklenjen zakon, glede katerega velja tudi v vseh sporih državna zakonodaja. Vsakemu je prosto, da se poroči poleg tega tudi cerkveno in se pozneje v vsem drži strogo predpisov svoje vere. Civilni zakon torej nikogar ne ogroža pri izvrševanju verskih dolžnosti".⁶² Po kratki razpravi so se s predlogom Z. A. I. Ž. o uvedbi civilne poroke strinjale predstavnice vseh prisotnih ženskih društev.⁶³ "Nekoliko daljši razgovor se je vršil zaradi razveze, ki je katoličani ne poznajo. Vendar so se ob tem zedinila tudi glede tega, češ, da je ločitev nekak kompromis in je bolje, če se omogoča tudi popolna razveza. Večina je bila za to, da se določi najprej poskusna doba treh let ločitve. Če zakonca potem še vztrajata na zahtevi po razporoki, naj se jima ta dovoli. Ker lahko zakon postane nevzdržen tudi brez posebne, dokazne krivde enega ali drugega, naj se dovoli tudi sporazumna razveza, ker pride drugače do nepotrebnega in mučnega stikanja po intimnem življenju zakoncev. Razveza po volji enega zakonca je bila odklonjena".⁶⁴

S zmedo na področju poročnega prava niso bile nezadovoljne le predstavnice ženskega gibanja, ampak tudi pravniki. Na kongresu jugoslovanskih pravnikov 1934 so referenti navajali številne primere zlorab, ki so bile posledica kolizij med posameznimi poročnimi pravi. Tomo Pavlovič, sodnik apelacijskega sodišča v Novem Sadu, je npr. poročal o primeru, ko je "ordinarijat djakovske škofije razveljavil brak, sklenjen med katoliškim in pravoslavnim bračnim drugom v pravoslavni cerkvi in da je vsled tega katolik, ki je pravno veljavno poročen po pravoslavnem cerkvenem pravu, sklenil novo poroko s katoličanko po katoliških predpisih".⁶⁵ Ob ugotavljanju, da obstaja v državi tudi poligamija, "ker zamore mohamedanec imeti štiri zakonske žene",⁶⁶ so se ude-

61 Slovenska žena, 1934, str. 71–72.

62 Prav tam.

63 Prav tam. Sestanka se niso udeležile predstavnice Krščanske ženske zveze, ki pa so Z. A. I. Ž. poslale odgovor, v katerem so do civilne poroke in možnosti razveze zavzele negativno stališče. Društvo mestnih uradnic pa je v pisni izjavi na vsa vprašanja odgovorilo pritrdilno.

64 Prav tam.

65 Slovenec, 23. 9. 1934 (Pretnar).

66 Prav tam.

leženci kongresa zavzeli za uvedbo obvezne civilne poroke. V njej so videli edino rešitev iz zagat pravnih zmešnjav.

Toda ideja o obvezni civilni poroki v slovenski javnosti ni naletela zgolj na odobravanje. Dr. A. O. je v Slovincu že na začetku leta 1934 ugotavljal: "Vsi resni ljudje, ki jim je zakon še toliko vzvišen, da ne puste, da bi ga mogla spolna strast radi nezadostnih nezakonitih predpisov zlorabljati, bodo pritrdili, da so neke odločbe potrebne. Močno pa je dvomljivo, če bi se zadeva zboljšala s tem, da se uvede civilni zakon in razporoka. Žene, ki so jih možje ostavili in prestopili v drugo vero in se tam dali razporočiti, se motijo, če mislijo, da bi bile z ureditvijo civilnega zakona te trpke usode rešene. Amerika, kjer je ločen vsak sedmi zakon, dokazuje nasprotno. Odpravo kolizij v našem zakonskem pravu torej nikakor ne smemo identificirati z državno laično unifikacijo zakonskega prava."⁶⁷ Po njegovem mnenju rešitve ne bi smeli iskati v obvezni civilni poroki, ampak v načelu "vsaki religiji svoje; kolizije pa temperiraj država s svojo zakonodajo".⁶⁸ Na las podobna stališča je zagovarjal dr. Matej Pretnar, ki je po kongresu jugoslovanskih pravnikov opozoril še na razpoloženje ljudi: "Z uvedenjem obvezne civilne poroke bi prišla zakonca v nasprotje z duhom ogromne večine naroda. Nad 97% vseh prebivalcev Jugoslavije pripada katoliški, pravoslavni in mohamedanski veri, kateri smatrajo poroko za svetotajstvo."⁶⁹ Po njegovem mnenju bi uvedba obvezne civilne poroke izzvala tako "velik odpor v ogromni večini naroda, da bi bilo škodljivo za državno oblast in razvoj."⁷⁰

Zaradi privilegirane položaja pravoslavne cerkve so bili za reformo zakonskega prava še posebej zainteresirani v katoliški cerkvi, ki si je že od leta 1919 prizadevala za sklenitev konkordata.⁷¹ (Pogajanja s svetim sedežem so se začela leta 1922). Toda 25. julija 1935 podpisana konkordatna pogodba med svetim sedežem in Kraljevino Jugoslavijo, ki naj bi bolj upoštevala cerkvena določila glede zakonske zveze, ni nikoli stopila v veljavo. 23. julija 1937 je poslanska zbornica jugoslovanskega parlamenta konkordat sicer izglasovala, toda zaradi odločnega nasprotovanja pravoslavne cerkve in iz strahu pred zaostritvijo medkonfesionalnih odnosov v državi, si ga ministrski predsednik Milan Stojadinović ni upal poslati v glasovanje senatu. Decembra 1937 se je vlada tudi uradno odpovedala konkordatu s svetim sedežem. Tako so vse do razkosaanja Jugoslavije 1941 na področju zakonske zveze veljala stara določila.⁷²

67 Slovenec 4. 2. 1934, št. 29. Dr. A. O. Civilni zakon?

68 Prav tam.

69 Slovenec, 23. 9. 1934 (Pretnar).

70 Prav tam.

71 Prim.: France Martin Dolinar, Jeglič in cerkveno politična vprašanja po letu 1918, v: Jegličev simpozij v Rimu, Celje 1991, str. 306–317.

72 Ivan Mužić, Katolička Crkva u kraljevini Jugoslaviji. Politički i pravni aspekti konkordata izmedju Svete stolice i kraljevine Jugoslavije, Split 1978, str. 185–195; prim. tudi: Rado Kušej, Konkordat. Ustava in verska ravnopravnost, Ljubljana 1937.